

ДЕРЖАВНИЦЬКІ КОНЦЕПЦІЇ В.Н. КАРАЗІНА

Людство завжди перебувало в постійному пошуку оптимальних моделей, ідей розвитку, застосування яких прискорило б подальший соціально-економічний, політичний рух. Він був енциклопедично освіченим вченим, енергійною людиною, видатним винахідником, громадським діячем, суспільно-політичні погляди якого по-різному оцінювалися фахівцями. Серед авторів праць, у яких розглянуто державницькі концепції В.Н. Каразіна – Тихий М., Лавріненко Ю, Слюсарський А.Г., Хрідочкін А. Вони по-різному розглядали державницькі концепції В.Н. Каразіна.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати основні державницькі концепції В.Н. Каразіна, виявити пріоритетні напрямки його суспільно-політичної діяльності.

Кожна зміна імператора в абсолютній монархії або ватажка в тоталітарній державі викликає в суспільстві сподівання на нові кращі часи, спонтанні вияви радощів і потік запевнень відданості та готовності до служіння новій особі. Людство завжди перебувало в постійному пошуку оптимальних моделей, ідей розвитку, застосування яких прискорило б подальший соціально-економічний, політичний рух.

Внаслідок відповідних маніфестів, промов, амністій, відчутних пом'якшень та нових призначень, а особливо сподівань на ще неоголошені призначення, виникає особливе піднесене становище, яке сучасні дослідники називають “відлигою”, а реформування державного управління, фінансів, кодифікації законів, державної турботи про освіту і соціально--політичні питання, на думку Ключевського, має право на термін “перебудова” [1].

Воцаріння Олександра I на престол “возбудило русский народ, преимущественно дворянское общество” [2]. До цього спонукувала і фраза з Маніфесту царя від 12 березня 1801 р., що він бере на себе обов’язок “управлять народом по законом и по сердцу своей премудрой бабки” [3] і буде притримуватися законності та не допускати “произвола нашего правления” [4]. Це викликало потік листів, меморандумів, доповідних і службових записок і багато особистих розмов про те, як краще облаштувати Росію, виходячи зі сподівання, “що молодий і популярний цар... можливо, доведе реформи до їхнього логічного завершення й подарує підданам Конституцію, яка замінила б самодержавство владою закону”.

Писали молоді, палкі, небайдужі до долі Росії та до своїх помісних маєтків поміщики, повні самоповаги літні представники аристократії, провідні урядовці, члени імператорської родини та близькі молоді друзі імператора.

В.Н. Каразін не був представником політичної еліти, але він зберіг живу зацікавленість політичними питаннями, що знаходила вияв у надсиланні листів російським імператорам, урядовим чиновникам, в яких Василь Назарович неодноразово торкався тем державного управління, відгукувався на найважливіші, з його точки зору, події внутрішньої і зовнішньої політики, аналізуючи їх і пропонуючи власні варіанти рішень часом складних політичних питань. Його невичерпна активність була зовсім не випадковою. Своє звання дворянина він вважав цілком достатнім для того, щоб мати статус державного чиновника [5].

В.Н. Каразін був твердо переконаний, що свідомий громадянин, “свято сохрняя одинокий, непреложный образ мыслей, и в милости, и в немилости не бросается из вольнодумства в мистику и из республиканских начал в деспотические, но идет всегда среднюю стезею и доброго христианина, и доброго подданного” [6].

Діяльність В.Н. Каразіна проходила в період, який став особливим етапом розвитку української суспільно-політичної думки, що розвивалася в тому просторі, який визначався її Російського імперією, де в роки царювання Катерини II проводилася політика “освіченого абсолютизму”, що домінувала протягом XVIII століття в більшості європейських країн. Логічним її наслідком була централізація влади, що обернулася для України ліквідацією в кінці XVIII століття політичної автономії.

Втративши з автономією свої привілеї, козацька старшина намагалась отримати можливість бути в імперській соціальній структурі на одному рівні з російським дворянством. Отже, на початку XIX століття для більшості українського дворянства не існувало протиріччя між “малоросійським” і “великоросійським” патріотизмом. Тому не було нічого дивного в тому, що В.Н. Каразін, як і більшість представників українського дворянства, включився в обговорення питань, які розглядалися російською суспільною думкою, і часом саме “російський ракурс свідомості” визначав його ставлення до ключових українських проблем.

Тим часом суспільно-політична думка Росії, незважаючи на інтерес певної частини ідеологів до обґрунтування революційних планів перебудови державного устрою, в своїй більшості зосереджувалася на проблемах монархічного правління як прийнятій формі організації влади, тому що багато мислителів саме з діяльністю монарха пов’язували надії на справедливий суспільний устрій в майбутньому [7]. Не був винятком і В.Н. Каразін, бо вважав монархію єдиною можливою формою державного правління.

Засадою його міркувань про монархічну владу є визначення її природного характеру, де центральне місце посідає ідея “єдиноначала” – головного принципу, відповідно до якого функціонують і живі організми, і нежива природа. Тому цей устрій не

може бути порушений і в державному устрої. Від монарха залежить соціально-економічний та культурний стан його підданих. В одному з своїх перших політичних протестів, а саме – в листі до Олександра I в 1801 р., В.Н. Каразін підкреслював: “Народы всегда будут то, чем угодно правительству, чтоб они были. Царь Иван Васильевич хотел иметь безответственных рабов... меж собою жесткосердных: он имел их. Петр Первый желал видеть нас слепыми подражателями иностранным: к несчастью, мы с излишеством таковыми стали. Премудрая Екатерина начала образовывать россиян. Александр, любимец народа, довершит великое сие дело” [8].

В той же час В.Н. Каразін усвідомлював, що люди – це не єдина маса. Вони різняться за потребами, віком, статтю. Він стверджує, що в державі не може бути єдиної думки, тому громадяни не зможуть досягти соціального компромісу без допомоги інстанції, яка, знаходячись у суспільній ієрархії над ними, ними ж керує. Звідси негативне ставлення Василя Назаровича до теорії суспільного договору.

В його інтерпретації справжнім виразником інтересів громадян повинна бути особа не обрана людьми, а призначена богом. Принциповим моментом державотворення В.Н. Каразіна є твердження про необхідність абсолютної монархії. Не змінює його ставлення до неї і заява про необхідність створення при правителі із представників “благородного стану” своєрідного представницького органу дворянства – “Державної Думи”, яка, на його думку, приведе до зростання авторитету монарха в очах підданих і посилить елемент легітимності самодержавства. В той же час заснування Думи переслідувало мету створення перешкод на шляху переростання абсолютної монархії в деспотію [9].

Важливим в теорії державності В.Н. Каразіна є твердження про те, що опора монарха на орган із представників дворянського стану спроможна забезпечити стабільність не тільки державної влади, але й усієї держави, що саме дворянство виконує функцію носія монархічної ідеї. Отже, на його думку, головний принцип людського співжиття становить соціальна нерівність і спрощена соціальна структура. В ідеальній державі цілком достатньо трьох станів: дворянства, духовенства і селянства, які мають певний обсяг прав і обов’язків, виконуваних соціальних функцій, зумовлених неоднаковим рівнем освіти і корпоративного виховання.

В літературі існує думка, що В.Н. Каразін вважав за необхідне встановлення в Росії конституційної монархії [10]. Але вона спростовується великим масивом джерелознавчого апарату, зокрема творами самого В.Н. Каразіна. Він дійсно неодноразово писав про необхідність створення “собранія” правових актів держави, на які б імператор спирався в своїй діяльності. Проте для Василя Назаровича “собрание законов” – це свого роду кодекс

честі монарха, моральні засади діяльності монархії, яка отримувала можливість існування в незмінному вигляді.

Єдиноосібна влада, таким чином, на думку В.Н. Каразіна, виступає основою основ справжньої державності. Всі його проекти були спрямовані не на зміну існуючого способу правління, а, навпаки, на його зміцнення, підняття авторитету монарха. В той же час принциповим моментом в його теорії було те, що опора правителя на орган з представників дворянського стану здатна забезпечити стабільність не лише монархії, але й всієї держави в цілому.

Опора монархії на дворянство є для В.Н. Каразіна такою ж природною і важливою, як і сам принцип одноосібного правління. Дворянство, на його думку, виконує функції носія самої монархічної ідеї. Звідси і погляд В.Н. Каразіна на дворянство як на особливу привілейовану верству в державі, виключність положення якої обумовлена її історичною суспільною роллю.

В.Н. Каразін не сприймав теорії тих суспільних діячів, які представляли нову ліберальну течію. Її прибічники віддавали перевагу буржуазному державному устрою (монархії або республіці), де доступ до владних структур був би широко відкритий для представників недворянських верств. Але саме така перспектива і непокоїла його. І не лише тому, що в цьому випадку дворянство до деякої міри може втратити свою політичну вагу (хоча елемент вузькостанового підходу, безумовно, відігравав свою роль), але головним чином тому, що зміцніли б позиції тих станів, які не володіють, з його точки зору, необхідними для такої ролі моральними принципами, вихованими протягом століть саме в дворянстві.

Таким чином, у факті приходу до влади недворянських елементів він вбачав загрозу не стільки самому дворянству, скільки всій державності, позбавленій в такому випадку моральної опори.

В.Н. Каразін був переконаний в необхідності ретельного відбору серед дворян для виконання ними своєї місії державних чиновників, де головним критерієм виступає готовність керуватися певними моральними принципами. Дворянський титул не дворянам слід надавати лише у виключних випадках, за подвиги в ім'я слави монарха. Цей титул, в разі невідповідності його носія відповідним вимогам, слід було забирати [11].

Таким чином, час, в якому жив та діяв В.Н. Карабін, був періодом активної суспільно-політичної діяльності. Найбільш свідомі представники дворянської аристократії, чия заангажованість державницькими проблемами спонукала їх до дії, зверталися з прожекетами, пропозиціями та порадами до імператора Олександра I. В цих документах висловлювалися погляди на внутрішню та зовнішню політику Росії, на її

економічне, соціальне та політичне становище.

В.Н. Каразін, безумовно, був перейнятий тогочасними ідеями перебудови соціально-економічної політики держави. Як людина активного складу, він брав участь у політичному, освітянському та господарському житті імперії. Виступаючи зі своїми державницькими ідеями в одному ряду з такими визначними діячами доби, як А. Чарторийський, В.П. Кочубей, М.С. Мордвиков, М.М. Сперанський, В.Н. Каразін поступався їм і в політичній обізнаності, і в освіті, і в світоглядному діапазоні. Проте його дії були обумовлені навіюваннями часу і містили в собі чимало позитивного і прогнозуючого відносно вирішення основних проблем Російської імперії на початку ХІХ сторіччя.

Проаналізований зміст доповідних записок, листів та прожектів В.Н. Каразіна, що містять державницькі концепції, дозволяє розбити їх по декількох напрямках.

Перше: погляди В.Н. Каразіна на державницьку будову Російської імперії, в підґрунті якої лежить стала кріпацька система з елементами модернізації сільського господарства.

Друге: в коло політичних інтересів В.Н. Каразіна потрапляли питання зовнішньої політики. В цій царині знайшли прояв його юнацькі ідеї про конституційну монархію. Проте не маючи міцної світоглядної основи, зовнішньополітичні ідеї автора носили більш поверхневий, ніж конкретно-прагматичний характер.

Третє: однією з державницьких концепцій В.Н. Каразіна виступає проблема зовнішньоекономічної та внутрішньої політики Російської імперії. Своєрідність В.Н. Каразіна в окресленні цих питань відображається у відкритому невдоволенні правлячої верхівки, що обернулася опалою. Хибна позиція В.Н. Каразіна щодо обмеження зовнішньої торгівлі Росії мала під собою певний ґрунт і була проявом суспільної думки вітчизняних промисловців, які в такий спосіб бажали обмежити доступ іноземних товарів на внутрішні ринки.

Четвертим напрямком державницьких поглядів В.Н. Каразіна стали питання освіти та духовної культури. Важливим питанням залишалося для В.Н. Каразіна проблема революційного інакомислення. В роботах цього напрямку знайшли відбиток ідеї традиційного православ'я, роздуми про власний самобутній шлях розвитку Росії та ідеї визволення балканських слов'ян. Все це дало підґрунтя для ототожнення В.Н. Каразіна з предтечею слов'янофілів.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що В.Н. Каразін був представником консервативної течії. Але водночас, зазнавши відчутного впливу прогресивної ідеології, відстоював необхідність реформ в усіх галузях політичного і суспільного життя, які б

могли вдосконалити існуючий лад. Він ратував за стабільність держави. Самодержавство, привілейоване положення дворянства сприймалися ним як гарантії цієї стабільності. Традиції самодержавності були для Каразіна священними. Перспективу розвитку він вбачав не в ліквідації цих атрибутів, а в їх модернізації та удосконаленні.

Таким чином, оцінюючи суспільно-політичну та громадську діяльність Василя Назаровича Каразіна, можна без перебільшення сказати, що він був людиною, яка випередила свій час.

Його діяльність протягом всього життя була справді ґрунтовною та багатогранною.

Література

1. Ключевский В.О. Курс русской истории. Сочинения в 9-ти томах. – М., 1989. – Т. 5. – С. 185-186.
2. История России с древнейших времен до 1861года / Под ред. Н.И. Павленко. – М.: Высшая школа, 1996. – С. 27.
3. Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I. – М., 1912-1913. – Т. 1.
4. Ключевский В.О. Курс русской истории. Сочинения в 9-ти томах. – М., 1989. – Т. 5. – С. 194.
5. Абрамов Я.В. В.Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность. – СПб., 1891. – С. 103.
6. Объяснительная записка В.Н. Каразина министру внутренних дел графу Виктору Павловичу Кочубею (13 мая 1820 года) // Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. – Х.: Изд. Харьковского ун-та, 1910. – С. 128.
7. Предтечкин А.В. Очерки общественно-политической истории России в первой четверти XIX в. – М.; Л.: Изд. АН СССР, 1957. – С. 147.
8. Письмо В.Н. Каразина, посланное императору Александру в марте 1801 года // Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. – Х.: Изд. Харьковского ун-та, 1910. – С. 15-16.
9. Хрідочкін А.В. Суспільно-політичні погляди В.Н. Каразіна. – Автореферат дис ... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – С. 11.
10. Див.: Слюсарный А.Г. В.Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность. – Х., 1955; Енциклопедія українознавства. – К., 1996. – Т. 3. – С. 958.
11. Болебрух А.Г. До характеристики світогляду В.Н. Каразіна // УІЖ. – 1987. – № 8. – С. 85-95.